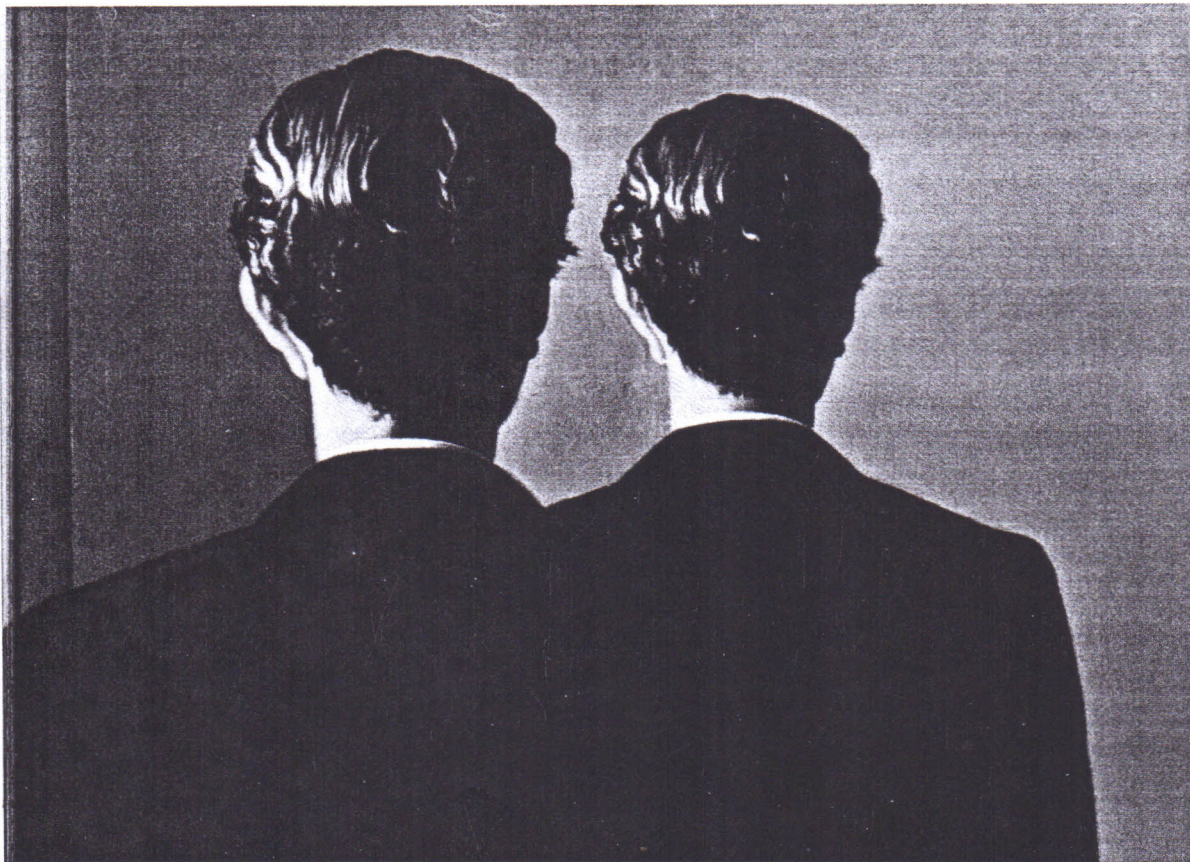

zbornik radova

**KONTROLA?
SLOBODA?
SUBJEKT?**

Kontrola? Sloboda? Subjekt?

zbornik radova s međunarodnog studentskog simpozija

Udruženja studenata filozofije u Zagrebu,

20-22. svibnja 2015. godine

Kontrola? Sloboda? Subjekt?

zbornik radova s međunarodnog studentskog simpozija
Udruženja studenata filozofije u Zagrebu,
20-22. svibnja 2015. godine

IZDAVAČ:

Udruženje studenata filozofije
Filozofskog fakulteta u Zagrebu (USF)

ZA IZDAVAČA:

Krunoslav Carić

UREDNIŠTVO:

Nikola Cerovac, Đurđica Degač, Karlo Jurak,
Antonia Šikljan, Nikola Tomašegović

LEKTURA:

Paula Jurić, Virna Karlić, Anja Martinčević, Antonia Šikljan

GRAFIČKO OBLIKOVANJE I PRIJELOM:

Miroslav Galić

FINANCIJSKA POTPORA:

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Studentski zbor Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za filozofiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu

TISAK: Tiskara Zelina d.d.

Zagreb, prosinac 2015.

ISBN 978-953-99437-7-4

*CIP zapis je dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 000928672*

KONTROLA? SLOBODA? SUBJEKT?

ZBORNIK RADOVA

Udruženje studenata filozofije
Zagreb, 2015.

Ilustracija na koricama:

René Magritte, *La Reproduction interdite* (1937), *detalj*

SADRŽAJ

UVODNA RIJEČ

7

VINKO DRAČA

Glasina kao sredstvo političke mobilizacije

9

JOSIP CMREČNJAK

Dug kao tehnika dresure i arhetip društvenog odnosa:
Maurizio Lazzarato i proizvodnja neoliberalnog subjekta

19

FILIP DRAČA

Analiza libertarijanske prakseologije kroz prizmu
tradicionalne i kritičke teorije

41

VLADIMIR MILENKOVIĆ

Večno vraćanje i (ne)identičnost subjekta:
o Ničeovom filozofskom aktu

53

MILOŠ MILADINOV

Prevladavanje filozofije subjektivnosti
u Hajdegerovoj poznoj filozofiji

65

VIKTOR IVANKOVIĆ

Ima li nade za nudge?
Libertarijanski, prisilni i anti- paternalizam

77

NIKOLA CEROVAC

Što znači prostor? Praksa i proizvodnja
prostora u Henrija Lefebvrea

97

KARLO JURAK

Iluzije autonomnih subjektivnosti u znanostima
koje operiraju vrijednostima.
Homo economicus i homo linguisticus

109

NIKOLA TOMAŠEGOVIĆ

„Ideologija“, „mentalitet“ i poredak znanja

123

Miloš Miladinov

Filozofski fakultet, Novi Sad
miloss92@hotmail.com

PREVLADAVANJE FILOZOFIJE SUBJEKTIVNOSTI U HAJDEGEROVOJ POZNOJ FILOZOFIJI

Sažetak: *Cilj ovog rada jeste prikazati mogućnosti prevladavanja subjektivističkog načina mišljenja moderne epohe sa pozicije pozne filozofije Martina Hajdegera. Rad je fokusiran na dominaciju moderne tehnike kao temeljne karakteristike savremenosti, koja nije ništa drugo do produkt subjektivističke metafizike. Stoga, prevladavanje subjektivističke filozofije samim tim zahteva distanciranje od načina mišljenja karakterističnog za tehničko doba. Rad je dodatno usmeren na rasvetljavanje neutemeljenosti uobičajenih predstava o tehnici, na osnovu čega se izvodi zaključak da ona predstavlja jedan specifičan način razotkrivanja bivstvujućeg. Takav vid razotkrivanja se najjasnije očituje u postupku moderne nauke, čija je suština istovetna suštini tehnike. Istraživanje takođe obrađuje i posledice tehničke dominacije, dok na samom kraju, autor analizira preduslove za novo mišljenje koje bi moglo dovesti do drugačijeg čovekovog odnosa spram stvarnosti.*

Ključne reči: Hajdeger, mišljenje, nauka, objekt, po-stavlje, subjekt, tehnikaitička kontrola

I

Pojam subjektivnosti zasigurno je jedan od centralnih pojmova celokupne novovekovne filozofije. Prema mnogim interpretatorima Dekartovo uspostavljanje pojma subjekta predstavlja početak moderne filozofije. Pojam subjekta je u velikoj meri bio presudan i za veliku većinu potonjih novovekovnih i savremenih mislilaca, o čemu nam svedoči novovekovno shvatanje pojmova saznanja, slobode i proizvođenja, koji su svi upravo na njemu utemeljeni. Otuda pitanje o subjektivnosti nije samo pitanje o jednom filozofskom pojmu, već i o pozadini na osnovu koje se on ističe. Ta pozadina je bitno metafizičkog karaktera, stoga ovo pitanje nužno prerasta u pitanje o njemu sapripadnim pojmovima i problemima, odnosno o metafizičkoj mreži koju oni tvore. To znači da je za valjano razumevanje bilo kog produkta novovekovne misli pre svega potrebno rasvetliti njen ranije pomenuti osnov.

Može se reći da u post-hegelijanskoj eri filozofija subjektivnosti dolazi u krizu vlastitog temelja. Mnogi potomji filozofi pokušavaju misliti s one strane subjekt-objekt jaza, ali to ne znači nužno da je čitava metafizika subjektivnosti prevladana. Međutim, iako mišljenje na tragu novovekovne metafizike danas ne predstavlja dominantan način mišljenja u Evropi, to ne znači da su i svi njeni produkti iščezli. Hajdegerovim rečima: „Okončavanje *traje* duže nego dosadašnja povest metafizike” (Hajdeger, 1999a: 53).

Najdominantniji način prisustva novovekovne metafizike u savremenosti, a time i jedan od njenih najupečatljivijih izdanaka, jesu savremena tehnika i njoj bliska moderna nauka. Po Hajdegerovom sudu, osnov ili suština tehnike nije ništa tehničko – ništa što predstavlja njene puke produkte, poput raznih uređaja, oružja i slično (Hajdeger, 1999b). Naprotiv, da bi se u potpunosti razumelo da je stvarnost određena dominacijom tehnike, potrebno je doći do onog što nije puko manifestno, tj. promišljati ono što je tehniku kao takvu omogućilo. U tom smislu, naš prvi zadatak u ovom istraživanju jeste osvetljavanje suštine tehnike.

II

Naslov Hajdegerovog poznog spisa „Pitanje o tehnici” sugerise da u njemu neće biti reči samo o tehnici kao takvoj, već da je ovde i samo pitanje u fokusu istraživanja (Popović, 2013). Drugim rečima, da bismo uopšte mogli na adekvatan način postaviti pitanje o tehnici, prvo moramo raskrčiti put tome, odnosno razumeti šta uopšte znači postaviti (takvo) pitanje. Potreban napor za valjano postavljanje pitanja nije - a pogotovo ne za Hajdegera (Hajdeger, 2007a) - sporedan filozofski problem. Naprotiv, za dolazak do suštine tehnike, kao i za njeno uspešno razumevanje neophodno je napustiti uobičajen način mišljenja. Drugim rečima, tehnika i njena suština ne mogu biti istovetne, kao što ni suština drveta nije samo drvo među ostalim drvećem (Hajdeger, 1999b). Takođe, ni platoničko apstrahovanje ka zajedničkoj osobini svih pojedinačnih produkata tehnike nas ne bi dovelo do njene suštine, jer se sa te pozicije ne bi mogla uspešno razumeti transformacija antičke tehnike u njen današnji oblik. Tradicionalni načini filozofskog ispitivanja se moraju napustiti budući da zamagljuje pogled ka suštini tehnike onakvoj kakvom se ona sama sobom pokazuje. Utoliko i Hajdeger kaže da je za dolazak do suštine tehnike potrebno uspostaviti slobodan odnos prema njoj, a to se postiže otvaranjem našeg bivstvovanja suštini tehnike (*ibid*). Oslobođanje od nasleđenih načina mišljenja jeste uslov mogućnosti uspešnog zahvatanja tehnike u punoći njene suštine, a samim tim ovo pitanje o *pitanju* nije ništa drugo do misaono raspirivanje o dometima našeg mišljenja.

Pored nasleđenih obrazaca mišljenja, i svakodnevne predrasude o tome šta tehnika jeste doprinose misaonom izmicanju suštine tehnike. Takav je slučaj, na primer, sa tezom da se ona odnosi na ono ontičko, ili da tehnika kao takva predstavlja puki čovekov produkt koji može biti upotrebljen za dobre ili loše ciljeve, a da je pritom sam po sebi vrednosno neutralan (Kockelmans, 1984). Pokazivanje iluzornosti takvih stavova predstavlja neophodnost za dovođenje mišljenja na čistinu sa koje bi se tehnika sama sobom pokazala onakvom kakva ona uistinu jeste.

Jedno od najučestalijih određenja tehnike jeste da ona predstavlja instrument

za ostvarivanje čovekovih ciljeva. Iako Hajdeger prihvata tačnost ove definicije, on ipak ne smatra da ona donosi celovitu istinu, tj. smatra da ona ne dopire do punoće fenomena tehnike. Sudeći po Hajdegeru, relacija sredstvo- cilj osnovana je na relaciji uzrok- posledica, te se za svrhu ispitivanja ovog određenja tehnike neophodnim pokazuje upravo razumevanje uzročnosti. Analizom Aristotelovog učenja o četiri „uzroka” Hajdeger dolazi do zaključka da za grčko razumevanje stvarnosti moderni pojam uzroka nema nikakav značaj – grčko mišljenje ne poznaje relaciju uzrok- posledica onakvom kakvom se ona razumeva u novom veku.

Međutim, ako je tako, postavlja se pitanje kako onda treba razumeti ovo Aristotelovo učenje? Po Hajdegerovom mišljenju, grčka reč za uzrok – *aitia* – približno odgovara značenju nemačke reči *veranlassen* (*pobuditi*), a pobuđivanje dopušta da ono-još-ne-prisutno stupi u prisustvovanje. To prelaženje iz još-ne-prisutnog u prisutnost jeste *ποίησις* (*proizvođenje*) (Hajdeger, 1999b). Možemo, stoga, reći da dejstvo ova četiri „uzroka” kao pobuđujućeg proizvođenja nije ništa drugo do uslov postojanja ili stvarnosti bivstvujućeg, te da Aristotelovo učenje o uzrocima predstavlja jedno *ontološko* učenje. U tom smislu, ukoliko je funkcija pobuđujućeg proizvođenja ontološka, utoliko se takva vrsta proizvođenja vezuje za istupanje bivstvujućeg iz skrivenosti u neskrivenost, tj. u vlastitu istinu (*ibid*). To znači da se učenje o uzrocima kao ontološko učenje izvorno ne vezuje za odnose i procese među bivstvujućim, već za samo bivstvovanje, te se u tom pogledu može jasno uočiti razlika između grčkog mišljenja od današnje, naučne pojmovnosti, koja uzroke postavlja u ontičku ravan. Prema tome i savremena tehnika svoje poreklo duguje razotkrivanju, jer, kao što smo videli, relacija sredstvo- cilj koja se može pripisati tehnici potiče od specifičnog tumačenja uzročno-posledične veze. Dakle, i antička i savremena tehnika u određenom smislu se tiču razotkrivanja bivstvujućeg, stoga je moguće govoriti o njihovoj međusobnoj povezanosti. Doduše, to što antička i savremena tehnika imaju zajedničko poreklo ne vodi nužno zaključku da obe počivaju na istovetnom načinu razotkrivanja- naprotiv, moderna tehnika se, prema Hajdegeru, suštinski razlikuje od njene antičke preteče.

Da bismo mogli razumeti savremenu tehniku, potrebno je da razumemo njoj specifičan način razotkrivanja. Hajdeger tvrdi: „Razotkrivanje koje vlada u modernoj tehnici jeste izazivanje što od prirode traži da isporuči energiju koja se kao takva može izvaditi i akumulirati” (Hajdeger, 1999b: 16). Osobnost moderne tehnike, dakle, leži u izazivanju kao načinu njoj pripadnog razotkrivanja. Izazivalačko razotkrivanje bi ovde trebalo shvatiti kao uspostavljanje instrumentalnog odnosa između čoveka i prirode, gde se priroda prevashodno razumeva kao puki isporučilac energije, tj. resurs čovekovog raspolaganja. Kako bismo ovo bolje razumeli, osvrnućemo se na antičku i srednjevekovnu epohu, te u tom poređenju pokušati da sagledamo promene koje sa sobom donosi epoha tehnike (a posredstvom toga i smisao ovog izazivanja).

U antici, jedno od određenja prirode shvaćene kao *φύσις* jeste da je ona nešto što samo od sebe raste. Tako razumljena priroda je nešto što čoveka u izvesnom smislu određuje, što ujedno i odgovara jednom od antičkih određenja čoveka – mikrokosmos u makrokosmosu (Perović, 2013). Dakle, za antičku epohu nije karakterističan odnos otuđenja između prirode i čoveka, te shvatanje čoveka kao mikrokosmosa u makrokosmosu pokazuje da je odnos čoveka i prirode u antici shvaćen kao harmo-

ničan, gde priroda onda nije nešto što je čoveku dato na raspolaganje u vidu pukog sredstva.

U srednjem veku, sa uspostavljanjem hrišćanskog učenja, interes za filozofsko razmišljanje o prirodi biva od sekundarnog značaja u odnosu na razumevanje odnosa čoveka i Boga. I pored toga, ipak možemo govoriti o srednjovekovnom shvatanju prirode. Najupečatljiviji prikaz odnosa čoveka i prirode u srednjem veku se ogleda u određenju prirode kao Božije kreacije. Priroda kao Božija tvorevina poseduje dostojanstvo na osnovu njenog porekla, što onda znači da, kao i u antici, razumevanje odnosa prirode i čoveka nije vođen njenom mogućom instrumentalizacijom. Možemo, stoga, zaključiti da izazivanje kao način raskrivanja moderne tehnike predstavlja upravo tekovinu modernosti te da ga ne možemo pripisati i ranijim epohama.

O odnosu modernog čoveka prema prirodi svedoči nam čuveni Bekonov stav - „znanje je moć” (Petrović, 1979). Znanje koje donosi moć se odnosi na čovekovo ovladavanje prirodom zarad vlastite koristi, što rezultira u tome da čovek sebe ne razumeva kao biće u harmoničnom jedinstvu sa prirodom, već bi se taj odnos trebao okarakterisati kao suparništvo. Takođe, proces novovekovne sekularizacije doveo je do toga da se pojam prirode više ne tumači kao Božija kreacija te joj se samim tim odriče i dostojanstvo sadržano u tako osmišljenom pojmu.

Prethodno navedeni stavovi predstavljaju temelje razumevanja prirode u novovekovnoj, subjektivističkoj filozofiji. Tematizujući čoveka kao saznanog subjekta, pozicioniranog u središte saznanog procesa, novovekovna filozofija subjektivnosti *postavlja* prirodu kao ono Drugo svesti, redukuje je na puki objekt koji stoji naspram subjekta. Radikalizacijom takvog odnosa, priroda u dobu tehničke dominacije pokazuje se kao resurs za čovekovo korišćenje. Upravo u tom svetlu bi trebalo shvatiti Hajdegerov stav o izazivajućem razotkrivanju moderne tehnike.

U tom smislu i Hajdeger navodi kako, na primer, stara vetrenjača biva prepuštena duvanju vetra, te do energije ne dolazi akumulacijom, koja je svojstvena savremenom ophođenju prema prirodi (Hajdeger, 1999b). Stara vetrenjača i njoj pripadajući način razotkrivanja do energije dolaze *sa* prirodom, a ne njenim izazivanjem. Vrsta neskrivenosti koja odgovara izazivalačkom načinu razotkrivanja razotkriva bivstvujuće ispostavljaajući ga da stoji spremno za neko naredno ispostavljanje, a takav način razotkrivanja postavlja sve bivstvujuće kao stanje (*ibid*). Ispostavljanje bi ovde trebalo shvatiti kao ono što ima svrhu u samom sebi, tj. tako da svako ispostavljanje predstavlja reprodukciju izazivalačkog odnosa čoveka prema prirodi. Otuda, za razotkrivanje moderne tehnike možemo reći da ono *biti* stvari postavlja u dva dominantna vida – kao ono-raspoloživo čime se može manipulirati ili kao ono-što-upravlja tom manipulacijom (Polt, 1999).

S obzirom na do sada izloženo, na prvi pogled deluje da tehnika, kao specifičan način razotkrivanja, nije ništa drugo do puko čovekovo delo. Niko drugi do čovek razotkriva čitavu prirodu kao stanje te izgleda da bi upravo on vlastitom voljom mogao da promeni svoj odnos prema tako shvaćenoj stvarnosti. Međutim, Hajdeger smatra da je takvo shvatanje tehnike po svojoj suštini *tehničko*, jer se i samo razotkrivanje tumači kao nešto u potpunosti dato na raspolaganje čoveku. Zbog toga ovo takođe nije pravi put za određenje njene suštine – takav put mora da izbegne tehnički

način mišljenja. U skladu s tim, Hajdeger tvrdi da je čovek u poziciji da to učini, budući da tehnički način mišljenja nije ni jedini, ni izvorni način. O tome svedoči razlika između instrumentalizacije znanja i načina na koji Hajdeger razumeva odnos bivstvovanja i čoveka, koji obezbeđuje svaku razumljivost stvarnosti, a koji ni u kom slučaju nije u domenu čovekove kontrole.

U dosadašnjem delu rada smo odredili šta sve ne odgovara suštini moderne tehnike, ali smo tim negativnim putem ipak došli do njenih vodećih karakteristika. Ostalo nam je još da vidimo u čemu bi se sastojala njena suština.

Hajdeger suštinu tehnike imenuje kao *po-stavljje* (*Ge-stell*) - „skupljalački činilac onog postavljanja koje čoveku postavlja zahtev, tj. izaziva ga, da ono-stvarno razotkriva kao stanje na način ispostavljanja” (Hajdeger, 1999b: 20). Na osnovu prethodno rečenog možemo zaključiti da je *po-stavljje* kao suština tehnike specifičan način razotkrivanja bivstvjućeg. *Po-stavljje* nije ništa tehničko, već se prevashodno tiče ontologije i ono kao takvo nije nešto što u potpunosti zavisi od čoveka.¹ Potom smo videli da takav način razotkrivanja vlastito poreklo dobija iz novovekovne metafizike. Sledeće na šta bismo trebali da obratimo pažnju jeste na koji način se tehnika manifestuje u modernoj nauci, koja je takođe utemeljena na metafizičkim učenjima novog veka.

III

Prvo na što bismo trebali da obratimo pažnju jeste odnos nauke i tehnike po pitanju utemeljenja, odnosno trebalo bi da vidimo da li je moderna nauka ono što je omogućilo tehniku ili je taj odnos obrnut. Na prvi pogled deluje da tehnika, u uobičajenom značenju te reči, predstavlja posledicu ekspanzije prirodnih nauka – tehnika je tu shvaćena kao oruđe u funkciji nauke koje je izraslo iz njenih potreba. Međutim, po Hajdegerovom sudu, tehnika kao način razotkrivanja utemeljuje modernu nauku. Suština tehnike postavlja zahtev nauci da razotkriva svet oko nje na specifičan način koji mi nazivamo naučnim.

Ono što karakteriše današnji svet jeste primat nauke unutar svih drugih kulturnih delatnosti. Drugim rečima, nauka je presudan način na koji nam se predstavlja sve što postoji (Hajdeger, 1999c). U tom smislu je dolaženje do samih osnova nauke nužan put koji moramo preći kako bismo došli do punoće fenomena *po-stavljja*.

Suštinu *moderne* nauke Hajdeger imenuje *teorijom stvarnog* (*ibid*). Grčko i srednjovekovno razumevanje nauke nije istovetno njenom modernom obliku, a razlika između novovekovne nauke i njenih prethodnih oblika nije kvantitativna, nego kvalitativna. Zbog toga se naš sledeći zadatak sastoji u dolaženju do onog što modernu nauku čini suštinski drugačijom od njenih antičkih i srednjovekovnih preteča.

Po Hajdegerovom sudu, teorija stvarnog, za razliku od prethodnih načina razotkrivanja, ono-prisustvujuće predstavlja kao predmet, a vrsta prisutnosti takvog načina

¹ Stav da bivstvovanje nije nešto što se naprosto nalazi u čovekovo kontroli jedan je od centralnih stavova Hajdegerovog poznog mišljenja. Za potrebe ovog istraživanja valja naglasiti da bi ovu tvrdnju, između ostalog, trebalo razumeti kao Hajdegerov pokušaj da napusti tradiciju filozofije u kojoj se mislila radikalna autonomija subjekta. Preciznije, čovek je biće koje je određeno bivstvovanjem, a da pritom u njegovoj moći nisu različita povesna javljanja istog.

prisustvovanja se naziva predmetnošću (*ibid*). Ono što utemeljuje takvo razumevanje svega bivstvujućeg jeste novovekovno metafizičko učenje, tj. filozofija subjektivnosti. Kada čovek počne sebe razumevati kao sazajnog subjekta, tada on svako bivstvujuće koje nije on sam može razumeti kao nešto što je pred-njega-metnutno, tj. kao predmet. Antički pojam *ὑποκείμενον* ili podmet, označava ono što „leži pred nama i što kao osnova sve sabire na sebe” (Hajdeger, 2000: 70). U novom veku ovaj grčki pojam se prevodi rečju *subjectum* i sa Dekartovim učenjem biva prevashodno vezan za čoveka, dok sve ono što može biti saznato biva razumljeno kao objekt. U tom smislu se čovek pokazuje kao ono bivstvujuće na kom se temelji svo bivstvujuće u pogledu svog bivstvovanja i svoje istine (*ibid*). Kriterijum istine u novom veku postaje izvesnost subjekta, koja se odnosi na *Ja*, o njemu naspramnom bivstvujućem, koje postaje predmet ili objekt. Subjekt – objekt relacija kao mesto istine dovodi do toga da svet, tj. stvarnost postaje *slika* u vidu predstave koja je projektovana od strane subjekta.

To znači da ono-stvarno jeste ono što je predmetno, ono što može biti subjektivno predstavljeno. Dakle, razumevanje bivstvujućeg kao predmeta je obeležje modernosti, specifična razlika koju sa sobom donose učenja novog doba.

Što se tiče drugog dela definicije nauke, tj. pojma teorije, Hajdeger isto kao i za pojam stvarnog pokazuje kako se novovekovno razumevanje teorije razlikuje od njenih ranijih oblika. Za razliku od grčkog shvatanja *θεωρία*, koje se prevashodno odnosilo na posmatranje onoga što je prisutno, moderna teorija je „obespokojavajuće-uplićujuća obrada stvarnog” (Hajdeger, 1999c). U tom smislu se teorijska delatnost u novom veku ogleda u specifičnom načinu zahvatanja, a samim tim i obrađivanja onog-stvarnog tako da se ono pokazuje kao predmet. Preciznije, tek ovim uplitanjem nauke i njoj sapripadne metafizičke pozadine, bivstvujuća bivaju razumljena kao predmeti, a ne onako kako se samim sobom pokazuju. Možemo, stoga, zaključiti da moderna nauka kao specifičan način obrade stvarnog, te kao hipostaziranje predmetnosti kao jedinog oblika stvarnog, jeste produkt novovekovne filozofije subjektivnosti.

Drugo važno određenje moderne nauke je njen postupak, koji Hajdeger naziva *istraživanjem* (Hajdeger, 2000). Ono se sastoji u projektovanju već-unapred određene sheme u neko područje bivstvujućeg. Takvom vrstom projektovanja priroda predstavlja unapred proračunljiv skup sila. Na taj način, stav čuvenog fizičara Maksa Planka da je „stvarno ono što se može izmeriti” (Hajdeger, 1999c: 43) verovatno i najbolje opisuje naučno razumevanje stvarnosti. Međutim, problematičnost takvog stava se sastoji u tome što se čitav realitet svodi na nešto što se može izračunati, dok sve ono što se ne uklapa u naučni metod biva suspendovano kao nešto što ne dopire do istine. Otuda, svako drugačije, tj. ne-naučno razumevanje stvarnosti se pokazuje kao nešto što u bitnom smislu promašuje istinu o njoj. To za posledicu ima dominaciju naučnog odnosa prema svetu, koji onda onemogućuje zahvatanje stvarnosti u celini, već dopušta samo ono njeno pokazivanje koje je rezultat primene naučnog metoda.

Napokon, nakon što smo u kratkim crtama pokazali Hajdegerovo razumevanje suštine tehnike i savremene nauke, sada bi trebalo razjasniti i njihovu vezu. *Po-stavlje* kao način razotkrivanja bivstvujućeg koji sve ono što postoji razotkriva kao predmet, pred nauku postavlja zahtev da sve što obrađuje takođe ispostavi u modusu predmet-

nosti. Stoga, suština tehnike, tj. tehnički način razotkrivanja se nalazi u pozadini moderne nauke jer je naučni postupak takav da razotkriva bivstvujuće na istovetan način kao suština tehnike. Drugim rečima, nauka tu nije shvaćena kao autonomna ljudska delatnost, već pre kao nešto što je uslovljeno razumevanjem celine bivstvujućeg, koje se, u ovom slučaju, odnosi na razumevanje koje pripada suštini tehnike. Iz tog razloga nauka, kao produkt suštine tehnike, ne dopušta bivstvujućem da se pokaže u punoći vlastite suštine, već nam pruža samo jednu vrstu zahvatanja svega postojećeg.

Moderna nauka ne može uzeti samu sebe za predmet vlastite obrade, jer njen metod ne može da govori o njoj samoj. Na primer, eksperimentalnim metodom se ne može opisati fenomen fizike, brojem fenomen matematike i slično (*ibid*). Usled izrazito reduktivnog karaktera naučnog postupka, moderna nauka ne može reflektovati vlastiti metod kao nešto što u bitnom smislu ograničava pogled na regije bivstvujućeg. Saznanje koje nauka može da ostvari jeste isključivo saznanje dobijeno primenom njene metode, a sve ono što taj metod prevazilazi se označava kao naučno neutemeljeno, a samim tim i nerelevantno po pitanju naučne istine. Otuda, razumevanje suštine tehnike, a samim tim i moderne nauke ne može biti sprovedeno pomoću naučnog metoda, jer, kao što smo videli, naučni metod ostaje nemoćan za poduhvate takve vrste.

IV

Rasvetlivši temelj moderne nauke došli smo do zaključka da u njoj vlada isti način razotkrivanja bivstvujućeg koji je prisutan i u suštini moderne tehnike. Potom smo pokazali da se poreklo takvog načina razotkrivanja nalazi u novovekovnoj, subjektivističkoj metafizici. Sledeće na šta bismo trebali da obratimo pažnju jeste na koji način tehnika radikalizuje pretpostavke te metafizike, te koje implikacije iz toga proizilaze.

U drugom poglavlju ovog rada došli smo do uvida da moderna tehnika bivstvujuće razotkriva kao *stanje*. U tom smislu vidimo da savremena tehnika ipak razotkriva bivstvujuće na nešto drugačiji način od izvornog novovekovnog mišljenja. Doduše, to ne znači da je novovekovni način razotkrivanja u potpunosti stran i dispartan razotkrivanju moderne i savremene tehnike. Naprotiv, ta dva načina razotkrivanja su u suštinskoj povezanosti, gde tehničko razotkrivanje predstavlja radikalizaciju vlastite novovekovne preteče.

Jedan od primera na kojem možemo uočiti ovaj prelaz sa jedne vrste neskrivenosti na drugu, po Hajdegerovom sudu, jeste prelazak klasične fizike u fiziku jezgara i polja. U tzv. „atomske fizici“ nestaje sam predmet, te tradicionalno postavljeni relati subjekt i objekt gube vlastiti primat u odnosu na čistu subjekt-objekt relaciju. Usled takvog karaktera raskrivenosti subjekt i objekt bivaju apsorbovani kao stanje, a relacija subjekt-objekt dostiže vlastiti vrhunac, koji je već unapred određen samim *po-stavljenjem* (*ibid*).

Ispostavljajući sve bivstvujuće kao stanje, suština tehnike ispostavlja sve ono što postoji kao resurs. Kada bivstvujuće počne da se razumeva kao resurs, ono tada od čoveka zahteva optimizaciju. Međutim, crpljenje resursa prirode u vidu njene skrivene energije ne predstavlja tek neko sredstvo za ostvaranje nekakvog epohalnog

cilja, nego se ono očituje u besciljnosti korišćenja prirodnih dobara koje postaje puko iskorišćavanje. Drugim rečima, oslobađanje i akumuliranje energije iz jednog ugljenog basena tu energiju ispostavlja samo da bi ona bila dalje ispostavljena za neko naredno akumuliranje i ispostavljanje.

Videvši da suština moderne tehnike ispostavlja celinu svega postojećeg kao sirovi materijal za upotrebu, ostalo je da vidimo da li je čovek, kao onaj ko posreduje u takvom ispostavljanju, takođe ispostavljen kao resurs. Po Hajdegerovom sudu odgovor na ovo pitanje je potvrđan. Čovek ne samo da je postao sirovina, već on predstavlja najvažniju sirovinu (Hajdeger, 1999a) jer se pokazuje kao ispostavljač sveopšteg iskorišćavanja. Hajdeger kaže: „Čim se ono-neskriveno više ne tiče čoveka ni kao predmet, već isključivo kao stanje, i čovek je unutar bespredmetnosti samo ispostavljač stanja – tada čovek ide samom ivicom provalije, to jest onuda gde njega samog treba smatrati još samo stanjem” (Hajdeger, 1999b). O tome da je i čovek postao puki materijal svedoče nam tzv. „sektori za ljudske resurse”, užasi Drugog svetskog rata u vidu koncentracionih logora kao fabrika smrti – mesta gde se ljudska smrt doslovno proizvodila, te otvaranje mogućnosti za veštačko proizvođenje ljudskog materijala, iščezavanje razlike između rata i mira kao permanentnog stanja mobilizacije i iskorišćavanja bivstvjućeg. Svi ti, kao i mnogi drugi fenomeni, samo su posledica specifičnog razotkrivanja sapripadnog *po-stavlju*.

Na osnovu ovog Hajdegerovog stava vidimo da opasnosti koje vrebaju iz tehnike nisu *tehničke*, tj. opasnost koju tehnika donosi ne odnosi se primarno na eksploziju atmoske bombe ili neke druge ekološke katastrofe. Naprotiv, ta opasnost se prvenstveno ogleda u specifičnom odnosu čoveka prema stvarnosti, a onda i prema samom sebi. Taj odnos se u prvom redu tiče ontologije, tj. suštine tehnike kao načina razotkrivanja bivstvjućeg, a on tek povratno omogućuje sve potencijalne katastrofe.

Tehničko razotkrivanje se događa posredstvom čoveka, ali ne i zbog toga što je čovek takvo razotkrivanje svesno ili nesvesno osmislio. Naprotiv, način razotkrivanja bivstvjućeg nije čovekov proizvod, već bi se pre reklo da je čovek proizvod razotkrivanja. Prema tome, mogućnost čovekovog zaborava o vlastitoj uslovljenosti od strane bivstvovanja može dovesti do toga da on, ovladavajući prirodom, sebe počne razumovati kao onog ko gospodari svetom, a tehnika mu se pokazuje kao sopstveno oruđe potrebno za to gospodarenje. Takođe, *po-stavlje* ne samo da razotkriva bivstvjuće na jedan specifičan način, već ono sakriva druge načina razotkrivanja (*ibid*). Upravo zbog te karakteristike *po-stavlja* otežan je čovekov put ka zadobijanju slobodnog odnosa prema suštini tehnike, a samim tim i prema razumevanju sopstvene suštine.

U dosadašnjem delu ovog poglavlja pokazali smo na koji način suština tehnike razotkriva celinu bivstvjućeg, a sada bismo trebali da vidimo na koji način se u takvom svetlu pokazuje i samo bivstvovanje. Dakako, moderna nauka kao najdominantniji način govora o stvarnosti niti može, niti pokušava da odgovori na to pitanje. Međutim, takva vrsta odvrćanja pogleda od bivstvovanja ne znači da bivstvovanje ipak nije implicitno razumljeno.

Po Hajdegerovom sudu, bivstvovanje se u epohi tehnike pokazuje kao *volja za volju*. Razumevanje bivstvovanja kao volje svoje temelje dobija u novovekovnom mišljenju. Određivši bivstvovanje bivstvjućeg kao jedinstvo percepcije i apeticije,

Lajbnic implicitno postavlja tezu o bivstvovanju kao određenom htenju (Hajdeger, 1999d). Kod Kanta i Fihtea se ova tematizacija volje manifestuje u govoru o umnoj volji, dok se kod Hegela kao početka dovršenja metafizike ovo učenje javlja kao težnja apsolutnog duha za samospoznajom, tj. u apsolutnom znanju kao volji duha (Hajdeger, 1999a). Po Hajdegerovom mišljenju, poslednji metafizičar, Fridrih Niče, određuje bivstvovanje kao volju za moć i to učenje predstavlja poslednju etapu „istorije“ metafizike. Volja za moć predstavlja jedan oblik subjekta koji računa i ispotsavlja vrednosti. Krajnji stadijum ovakvog razumevanja bivstvovanja se ogleda u transformaciji volje za moć u volju za volju (Haar, 1993), prisutnoj u suštini moderne tehnike.

To što je metafizika došla do vlastitog vrhunca ne znači ujedno kraj razumevanja čoveka po metafizičkom modelu, pre svega kao *animal rationale*. Naprotiv, ukoliko je za dosadašnju povest metafizike čovek prvenstveno bio racionalno biće, utoliko se sada akcenat stavlja na ono voljno, animalno (Savić, 2009). U tom smislu, nauka predstavlja oruđe za permanentno održavanje volje za volju, koja, pak, nema nikakav cilj osim vlastitog reprodukovanja, te se na taj način volja za volju pokazuje kao prikrivena metafizička suština *po-stavlja*.

V

U prethodnom delu rada smo skicirali ono što Hajdeger podrazumeva pod suštinom tehnike, videli da se ono prevashodno odnosi na čovekovo razumevanje bivstvovanja, te odnosa prema bivstvujućem kao proizvoda takvog razumevanja. Videvši kakve sve posledice takav način razotkrivanja iziskuje, ostalo nam je da vidimo da li postoje mogućnosti za prevladavanje tehničkog odnošenja prema svetlu, a samim tim i u njemu sakrivene suštine tehnike kao proizvoda subjektivističke metafizike.

Kao što smo videli ranije, moderna nauka kao specifičan način obrađivanja svega postojećeg vlastitom metodom ne može da govori o bivstvovanju. Svaki pokušaj tehničke kontrole nad tehnikom se pokazuje kao izlišan, jer ništa što je produkt tehnike ne može dopreti do njene suštine. Ne bi li markirao razliku onoga što je potrebno za put ka razumevanju bivstvovanja od filozofije subjektivnosti s jedne strane i naučnog metoda s druge strane, Hajdeger traženi pristup imenuje *mišljenjem*. Kada Hajdeger kaže da „nauka ne misli“ (Hajdeger, 1999e: 104), ima na umu upravo nemoć nauke da se bavi onim najdostojnijim mišljenja, tj. samim bivstvovanjem.

Ukoliko se mišljenje ne može okrenuti ni nauci ni zapadnoj filozofskoj tradiciji, utoliko se možemo zapitati da li mišljenje uopšte može imati potencijalnog sagovornika. Po Hajdegerovom sudu, ono što najbliže odgovara mišljenju, a opet mu nije identično jeste pesništvo. Blizina pevanja i mišljenja (Hajdeger, 2007b) se prevashodno temelji na njihovim odnosima prema jeziku, koji ujedno predstavlja uslov mogućnosti pevanja i samog mišljenja.

Jezik ne bi trebalo razumeti kao pukom čovekovo sredstvo izražavanja, već se pre radi o tome da se putem jezika i u jeziku bivstvovanje obraća čovekovo suštini.² To

² Upravo razumevanje jezika kao pukog sredstva predstavlja *tehnički* način zahvatanja tog fenomena. Kao što smo u ovom radu pokazali, tehnički način razotkrivanja razotkriva bivstvujuće kao resurse, gde bi onda i sam jezik bio shvaćen upravo kao nešto što je čoveku dato na raspolaganje. Zbog toga put ka

što je današnji čovekov odnos prema stvarnosti uslovljen događajem tehnike i što mu se svaki govor jezika pokazuje kao informacija - to samo znači da se sam fenomen jezika još uvek nije razotkrpio u punoći svoje suštine. Obezbeđivanje puta ka suštini jezika utoliko je jedan od uslova mogućnosti za sprovođenje novog mišljenja, a u krčenju tog puta i zadobijanju izvornog odnosa prema jeziku mišljenje može da uči od pesništva.³ Sprovođenje novog mišljenja jeste nešto što bi otvorilo čovekovo bivstvovanje ka slobodnom odnosu prema stvarnosti i eventualnom oslobođenju od dominacije tehnike.

U potrazi ka načinu prevladavanja subjektivističke filozofije, a samim tim i tehničkog odnošenja prema svetu, naizgled deluje da o konkretnom prevladavanju ništa nismo rekli, tj. da smo ostali u okvirima onog što se u tradiciji naziva teorijom. Kako se čovekov odnos prema celini stvarnosti prevashodno tiče ontologije, tako se i put ka promeni takvog odnošenja mora tražiti upravo na ontološkom, misaonom nivou. Međutim, u ovom misaonom raspitivanju o našem razumevanju stvarnosti ipak je prikazano nešto što bi se ticalo novog mišljenja. Na primer, pitajući o suštini tehnike, ujedno smo se i raspitali za drugačije mišljenje same *suštine*; pitajući se o odnosu mišljenja i jezika, ujedno smo otvorili mogućnost radikalno drugačijeg osmišljavanja samog jezika, i najvažnije – pitajući se o bivstvovanju otvorili smo put ka njegovom ponovnom promišljanju. Prema tome, novo mišljenje o kojem nam Hajdeger govori ne bi trebalo shvatiti kao puku teorijsku delatnost, već pre svega tako da valjano razumevanje i interpretiranje stvarnosti predstavlja već jedan korak u promenama nje same.

razumevanju suštine jezika zahteva vidno drugačiji način pristupa od onog tehničkog.

3 Ono što mišljenje može da nauči od pesništva jeste pesnički način ophođenja unutar događanja samog jezika. Po Hajdegerovom sudu, pesničko razumevanje jezika u bitnom smislu prevladava instrumentalizaciju jezika. Jezik tu nije razumljen kao puko sredstvo, već kao mesto specifičnog, izvornijeg načina razotkrivanja bivstvujućeg. Zato bi Hajdegerov stav da je jezik kuća bivstvovanja bi trebalo shvatiti s obzirom na prethodno navedeno razumevanje jezika.

Literatura:

- Dreyfus, H. L. (2002) „Heidegger on Gaining a Free Relation to Technology“ u: Dreyfus, Wrathall (ur.) *Heidegger Reexamined, Volume 3, Art, Poetry and Technology*. Routledge: New York, str. 163-175.
- Haar, M. (1993) *Heidegger and the essence of man*. New York: State University of New York Press.
- Hajdeger, M. (1999a) „Prevladavanje metafizike“, u: *Predavanja i rasprave*. Beograd: Plato.
- Hajdeger, M. (1999b) „Pitanje o tehnici“, u: *Predavanja i rasprave*. Beograd: Plato.
- Hajdeger, M. (1999c) „Nauka i razmišljanje“, u: *Predavanja i rasprave*. Beograd: Plato.
- Hajdeger, M. (1999d) „Ko je Ničeov Zaratustra?“, u: *Predavanja i rasprave*. Beograd: Plato.
- Hajdeger, M. (1999e) „Šta znači mišljenje?“, u: *Predavanja i rasprave*. Beograd: Plato.
- Hajdeger, M. (2000) „Doba slike sveta“, u: *Šumski putevi*. Beograd: Plato.
- Hajdeger, M. (2007a) *Bitak i vreme*. Beograd: JP Službeni glasnik.
- Hajdeger, M. (2007b) „Suština jezika“, u: *Na putu k jeziku*. Beograd: Fedon.
- Kockelmans, J.J. (1984) *On the truth of Being, Reflections on the Heidegger's Later Philosophy*. Bloomington: Indiana University Press.
- Perović, M. (2013) *Filozofija morala*. Novi Sad: Cenzura.
- Petrović, G. (1979) *Engleska empristička filozofija*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Polt, R.. (1999) *Heidegger, An Introduction*. New York: Cornell University Press.
- Popović, U. (2013) „Pitanje o tehnici: Hajdegerovo promišljanje savremenosti“. *Arhe* 20 (2): 51-63.
- Savić, M. (2009) „M. Hajdeger – metafizički karakter naučno-tehničke civilizacije“. *Filozofija i društvo* 20 (1): 107-140.